

Sexualitet och preventionsvanor

Om kunskap och attityder till kondomanvändning bland en grupp ungdomar i Ystad

Lars Ohlsson

Trots informationskampanjer kring sexualitet, hiv och könssjukdomar drabbas många ungdomar fortfarande av oönskade konsekvenser efter "osäker sex"

Denna studie beskriver en del av de problem som föreligger vid ungdomars användning av kondom. Artikeln är en sammanfattning av rapporten "Sexualitet och preventionsvanor" som har finansierats av Ystads sjukvårdsdistrikt samt Malmöhus läns landstings hälso- och sjukvårdsavdelning.

Lars Ohlsson är sedan några år tillbaka verksam som kurator vid ungdomsmottagningen i Ystad och den fullständiga rapporten går att beställa därifrån på tel 0411/750 76.

Inledning

Sexualupplysningen inom Ystads sjukvårdsdistrikt har sedan många år en väl inarbetad organisation, där i princip samtliga ungdomar får information kring sexualitet och preventivmedel vid minst tre tillfällen under sin skoltid. Trots denna hälsoupplýsning möter vi på ungdomsmottagningen en mycket stor andel ungdomar som söker för att de fått t ex könssjukdomar eller bara känner oro efter oskyddade samlag. Majoriteten uppger att de har goda kunskaper i hur man skyddar sig mot hiv eller ofrivillig graviditet men att det funnits andra faktorer som spelat in då man inlett en ny sexuell kontakt utan kondom. En rad frågor reser sig givetvis kring denna paradox mellan kunskap och praktisk handling, men blotta faktumet att en stor grupp ungdomar inte konsekvent använder preventivmedel vid nya sexuella kontakter, legitimerar en närmare undersökning om vilka faktorer som påverkar ungdomarnas användning av kondom. Sålunda inleddes en kartläggning av ungdomarnas attityder och faktiska användning av preventivmedel, våren 1993 i Ystad. Denna första kartläggning skall ses som en länk i ett större lokalt åtgärdsprogram för att effektivisera bekämpningen av hiv, STD (Sexual transmitted disease) och ofrivilliga graviditeter.

Syfte

Studien, som genomförts vid ungdomsmottagningen i Ystad har haft för avsikt att på ett övergripande plan spegla ett antal ungdomars syn på kondomanvändning och sexualitet. Det direkta syftet var att söka finna vilka faktorer som påverkar ungdomar att inte använda kondom då de inleder nya sexuella kontakter, trots att de enligt flera undersökningar (bl a Edgardh 1992) är medvetna om vilka faror detta innebär.

Metoder och population

Totalt sett finns det ca 7 500 ungdomar inom sjukvårdsdistriktet i åldern 15-24 år. Av dessa deltog 400 i undersökningen. För att skapa en så fullständig bild av undersökningsfältet som möjligt, valdes både kvalitativa och kvantitativa metoder. Urvalet av populationen har skett genom en förfrågan till samtliga ungdomar om ett deltagande då de sökt sig till mottagningen under tiden mars-juni 1993. Härigenom blev populationen bred beträffande t ex ålder och social klasstillhörighet. När det gäller könsfördelningen gjordes ett kvotmässigt urval för att få en likvärdig representation. Bortfallet var lågt och endast 5% av de tillfrågade avstod från att delta. De medverkande indelades i tre olika grupper. 30 personer intervjuades och fyllde i en enkät (intervjgruppen), 100 personer (referensgruppen) svarade endast på enkäten som innehöll frågor med både öppna och fasta svarsalternativ, och dessutom har journaluppgifter på 330 personer (journalgruppen) inhämtats för att få ett bredare underlag av ålder och prevention vid samlagsdebuten. Samtliga som intervjuades var antingen smittade av STD eller hade blivit ofrivilligt gravida. Deltagarna i referensgruppen och journalgruppen uppfyllde inte dessa kriterier. Könsfördelningen var jämn på deltagarna i intervju- och referensgruppen, medan journalgruppen endast bestod av kvinnor. Ursprungstanken med gruppindelningen var att försöka se om de personer som fått konsekvenser av osäker sex, hade ett annorlunda preventionsbeteende än

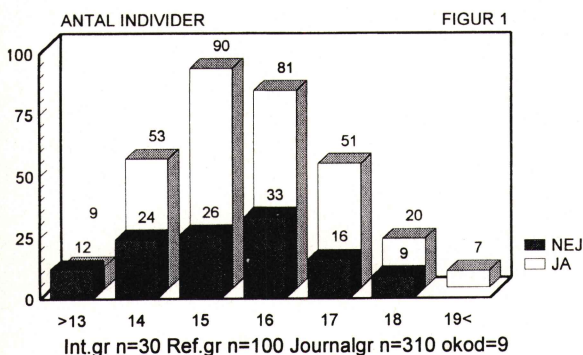
de övriga. Dock framgick det under projektets gång att så inte var fallet. Graden av nya kondomlöst inledda kontakter var i princip lika stor i både intervju- som referensgruppen. Snarare tycktes det vara slumpen som avgjorde om man blev smittad eller ej vid dessa sexuella kontakter. Därför har jag valt att inte särskilja de tre grupperna åt i den statistiska framställan mer än då någon grupp avvikit från de övriga. Tolkningen av det kvalitativa materialet har gjorts utifrån *Grounded theory* (Glaser and Strauss, 1967) och det statistiska materialet har behandlats i enkla och jämförande frekvenstabeller.

Kvantitativa studien

Samlagsdebuten

Majoriteten av ungdomarna som deltog i undersökningen hade samlagsdebuterat i 15-16 års åldern. 72% hade använt preventivmedel vid debuten och användningen ökade i takt med åldern dvs ju senare debut desto större skyddsbenägenhet (se figur 1). Kondom var det klart dominerande skyddsmedlet, 94% valde detta och endast 2% p-piller. Våldigt få uppgav sig ha använt avbrutet samlag som preventionsmetod vilket får ses som anmärkningsvärt, då flertalet andra undersökningar (bl a Edgard, 1992) har visat en betydligt större användning av detta. Kanske kan det bero på att frågan om preventivmedel vid debuten ställdes i öppen form och att ungdomarna inte uppfattat avbrutet samlag som ett erkänt sätt att skydda sig på.

Figur 1. Användningen av preventivmedel vid debuten i förhållande till samlagsdebutåldern.

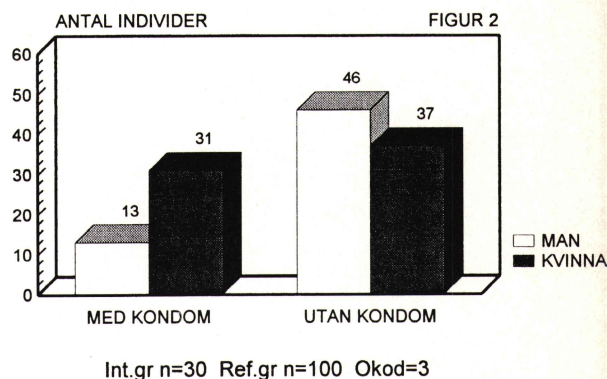
72% av ungdomarna använde preventivmedel vid samlagsdebuten

Flickorna hade en högre benägenhet att skydda sig vid samlagsdebuten än pojkarna. 75% av flickorna och 54% av pojkarna hade använt någon form av preventivmedel vid debuten.

Antalet partners och kondomanvändningen

Totalt sett hade ungdomarna i genomsnitt haft ca 2 partners/år och pojkarna bytte partner oftare än flickorna. Bland flickorna hade 94% haft tre partners eller färre medan motsvarande siffra för pojkarna var 78%. Det vanligaste sättet att mäta kondomanvändningen är att kontrollera om kondom använts vid första och senaste samlaget. Istället har jag valt att studera kondomanvändningen vid samtliga nya sexuella kontakter under det senaste året för att på så vis få en mer nyanserad bild. Trots att i stort sett alla respondenter uppgav att de någon gång hade använt kondom vid samlag, inleddes varannan ny sexuell kontakt det senaste året utan kondom. Av figur 2 framgår att pojkarna slarvade med kondomanvändningen i högre utsträckning än flickorna (78% respektive 54%).

Figur 2. Antalet individer som inlett sexuella kontakter med eller utan kondom, fördelat på kön.

Alkoholkonsumtion var vanligt förekommande i samband med att sexuella kontakter inleddes utan kondom. Av alla de personer som inte konsekvent använt kondom under det senaste året var 61% alkoholpåverkade vid dessa tillfällen. Hur många personer som använt kondom trots att de varit alkoholberusade vet jag dock ingenting om.

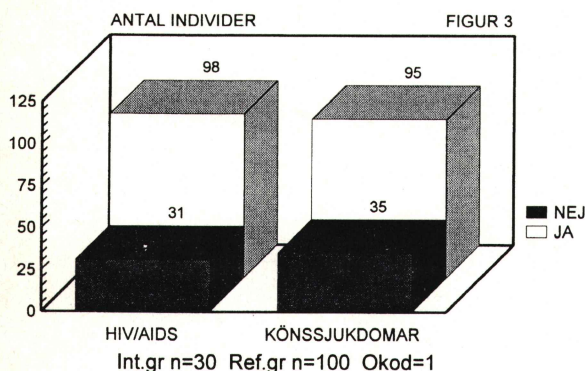
Kunskapen om könssjukdomar och HIV/AIDS

Den subjektivt upplevda kunskapen om hiv och STD är hög enligt ungdomarna i undersökningen. 74% an-

Trots att i stort sett alla respondenter uppgav att de någon gång använt kondom inleddes varannan ny sexuell kontakt det senaste året utan kondom

såg sig besitta goda kunskaper i hur man skyddar sig mot dessa sjukdomar (se figur 3). Majoriteten uppgav att de fått sin huvudsakliga information från skolans sex- och samlevnadsundervisning. Vidare uppgav ett mycket stort antal (88%) att de inte ansåg sig löpa någon risk att drabbas av hiv. Motsvarande siffra när det gällde STD var 71%. Denna uppfattning styrks genom att 70% av ungdomarna angav att deras främsta syfte med att använda kondom var att skydda sig mot ofrivillig graviditet. Betydligt färre uppgav skydd mot hiv (23%) och könssjukdomar (8%).

Figur 3. anser sig ha tillräckliga kunskaper om HIV/AIDS och könssjukdomar.

Uppfattningen att inte tillhöra någon riskgrupp för varken hiv eller STD var även starkt rotad i intervjugruppen, trots att 2/3 av dessa de facto bar på en könssjukdom. Genom att jämföra resultaten från de som uppgivit sig ha god kunskap i ämnet och de som inte ansåg sig löpa risk för att drabbas av hiv eller STD, kan man få en bild om ungdomarnas kunskap påverkat deras eget beteende. Här visade det sig att så var fallet. 70% av de som uppgav sig ha goda kunskaper om könssjukdomar ansåg inte att de tillhörde någon riskgrupp för dessa. För hiv var motsvarande siffra 91%. För att belägga sambandet mellan kunskap och handling jämfördes svaren mellan de respondenter som uppgivit att de hade god kunskap om hiv och STD, och de som uppgivit att de inlett någon sexuell kontakt det senaste året utan kondom. Nu fick bilden ett annat utseende. 65%

av de som sade sig ha goda kunskaper om STD och 64% om hiv hade trots detta slarvat med kondom.

Kvalitativa studien

I intervjuerna och i de öppna frågorna på enkäten har ungdomarna fått lägga fram sina egna förklaringar kring de faktorer som omgärdar användningen av kondom. Grupperingen av dessa diskussioner ledde fram till tre övergripande indelningar som förankrades i utvecklingsmässiga faktorer, kommunikationsbrister samt sociala normer med både historiskt och kulturellt betingade könsrollsmönster.

Till de utvecklingsmässiga faktorerna hör främst ungdomens speciella egocentrism och en spirande tanke på den personliga fabeln om odödlighet (Cvetkovich m fl, 1975). Utvecklingspsykologiskt är denna känsla starkast i tonåren för att sedan så sakta mattas av. Detta i kombination med ett bristfälligt utvecklat analytiskt tänkande får resultatet att ungdomarna har svårigheter med att se sig själv som potentiell förälder, bärare av hiv eller någon könssjukdom. Detta visade sig inte minst genom att många ungdomar sade sig tänka att *Man tror ju inte att det skall hända mig något* eller som en ung, nyligen gravid flicka uttryckte det *Vi hade ju inte gjort det så många gånger*. Mot bakgrund av frigörelseprocessen och sökandet av en stabil identitet, får tänkandet och handlandet, under denna period i livet, en karaktär av tvära kast - svart eller vitt. En tonårsförälskelse är ett tydligt exempel då oftast alla nyanser sopas bort. I en sådan tillvaro, kan det vara svårt att på ett "moget" sätt kalkylera med ens partner som eventuell bärare av någon venerisk sjukdom. Denna typ av sjukdomar har både historiskt, och även i denna undersökning, visat sig vara förknippade med en stark stigmatisering. Att misstänkliggöra både sig själv och sin partner är ett stort steg. Därför uppgav många ungdomar att det skulle vara ett stort misstroendevotum om man föreslog kondomanvändning, inte minst då flickan kanske redan tillstått att hon äter p-piller. Kommentarererna lät ungefär så här: *Tilliten förstörs, hon skulle bli misstänksam, pinsamt att säga till* osv. Även om de flesta ungdomarna sade sig vara positiva till användandet av kondom, tog de inte själva initiativ till detta pga

65 % av dem som sade sig ha goda kunskaper om STD hade slarvat med kondom

fruktan att misstänkliggöras. I det tysta frodas fantasier, och de båda aktörerna är utelämnade åt att försöka tolka den andres vilja utifrån andra godtyckliga premisser. Här uppstår ett *majoritetsmissförstånd*, beroende på bristfällig kommunikation och en stark stigmatisering kopplad till själva kondomen.

Mycket prestige står på spel i en känslig situation som vid ett samlag. Är det någon gång som ingenting får gå fel så är det här, då avkläddheten är så påtaglig. De allra flesta ungdomarna klagade över att användandet av kondom innebar ett för stort avbrott under själva samlaget. Kanske måste man tända ljuset, kanske har man inga kondomer till hands utan måste gå iväg för att hämta, svårt att få på den osv. Utifrån en rationell medel-mål-relation blir inte kondomen den snabbaste vägen till målet utan snarare en omväg där riskerna är stora. Påtagligt många uppgav att de inte hade några kondomer med sig när det väl gällde. Inte minst flickorna sade sig ha svårt för att kunna förutse när en sexuell situation närmade sig. *Man kanske kan känna det på sig men man tänker inte så* var t ex en kommentar bland flickorna som pekar på att nedärvda könsrolls-mönster sedan urminnes även idag påverkar användningen av kondom. Om man som flicka bejakar sin sexualitet och förbereder sig med kondomer i fickan, löper man tyvärr risk att betecknas som "lösaktig", "dålig" eller *då vet man ju vad hon vill...* Dessutom framkom tendenser som pekar på att flickorna traditionsenligt skulle stå för preventionen -*Det är ju dom som blir gravida!* Ett "Moment 22" där p-pillret är den enda utvägen för att åtminstone ha graviditetsprevention. Trots att en del ungdomar tyckte sig se en förändring till det bättre, uppgav en majoritet att de vuxit upp i en miljö där det rådde en negativ inställning till kondom.

Slutdiskussion

Studien har visat, att ett stort antal av de deltagande ungdomarna anser sig besitta tillräckliga kunskaper om hur man skyddar sig mot hiv, STD och oönskade graviditeter. Denna kunskap till trots inleddes varannan sexuell kontakt under det gångna året utan kondom. För att förstå detta "glapp" mellan kunskap och handling har jag, i tolkningen av materialet, valt att tillmäta ungdomarnas subjektiva värld och sociala kontext en lika stor betydelse som den av samhället konstruerade verklig-

Man kan se rationella orsaker till den bristande kondomanvändningen

heten. De två kunskapssociologerna Berger och Luckman (1966) har betonat denna variabel då man skall tolka verkligheten. De menar att det kring kartlagda, stukturella data också måste förläggas en tonvikt på den "mänskliga faktorn". Detta innebär således att belysa förhållandet mellan människans sätt att konstruera sin verklighet och den objektiva verkligheten. Detta synsätt gör att man, inte minst i det kvalitativa materialet, kan se rationella orsaker till den bristande kondomanvändningen i motsats till dessa annars så synbart irrationella handlingar.

Omstruktureringen av sexualupplysningen inom Ystaddistriktet, kommer nu att ta hänsyn till denna nyvunna kunskap. I informationen till de yngre ungdomarna kommer t ex de utvecklingsmässiga faktorerna att beaktas i större utsträckning medan gymnasieinformationen starkare kommer att genomsyras av en tonvikt på kommunikation och sociala normer. Men då attityder och identitetsbildning hos ungdomarna varierar över tid och ålder, är intensifierad forskning inom detta område en mycket angelägen sak för att även på längre sikt kunna stävja oönskade graviditeter, hiv och STD.

REFERENSER

- Berger P, Luckman T (1966): Kunskapssociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet. Wahlström och Widstrand, ALMA-serien 101.
- Cvetkovich G (1975): On the psychology of adolescent's use of contraceptives. The journal of sex research, Vol 11;3:256-270.
- Edgarth K (1992): Tonåringar sex och samlevnad. Gothia.
- Glaser, Strauss (1967): The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research. Aldine de Gruyter, New York.
- Socialstyrelsen (1994). Några aborttal. HIV-aktuellt nr 3.
- Svensson G (1992): Kamratundervisning och målgruppsaktivering. En teori och modell för att utveckla HIV-STD-program. Psykologiska inst Lunds universitet.
- Svensson G (1993): Utilizing peer education and target group empowerment to induce diffusional behavior change on a university campus. Poster at IXth international conference on AIDS, Berlin.
- Traen B (1990): Ungdomssexualitet i AIDS-tider. Statens institutt for folkehelse, Oslo.